

Renata Bizior
Wydział Filologiczno-Historyczny
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

OBRAZ BOGA OJCA W KAZANIACH 2 POŁOWY XIX W. A KONTEKST KULTUROWY

Religia stanowi najważniejszy kontekst oddziałujący na sposób ukształtowania wypowiedzi należących do dyskursu religijnego. Jako jeden z systemów kulturowych w określony sposób modeluje wyobrażenia zbiorowe, które są dodatkowo modyfikowane przez zbiór czynników składających się na kontekst ogólnokulturowy. Z religijnego punktu widzenia najistotniejszym spośród wyobrażeń jest obraz świata *sacrum*, który jako niedostępny bezpośrednio poznaniu jest konceptualizowany za pomocą różnorodnych zabiegów poznawczych. Najważniejszą część w obrazie rzeczywistości nadprzyrodzonej stanowi wyobrażenie Boga – Najwyższej Istoty. Badania prowadzone nad tym zagadnieniem uświadamiają rzecz dość interesującą – obraz *sacrum* nie jest trwały, lecz ulega powolnym przekształceniom, a w ich rytmie ewoluje również obraz samego Boga. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest sytuacja, w której – jak zauważa M. Makuchowska – „kolejne pokolenia wierzących modlą się do tego samego, a jednak – innego Boga”¹. Na tę inność w dużej mierze ma wpływ kontekst komunikacyjno-kulturowy, w którym powstają wypowiedzi.

Aspekt wyobrazeniowy (poznawczy) pełni fundamentalną rolę w tworzeniu i konsolidowaniu każdej wspólnoty komunikatywnej, szczególnie istotny jest w wypadku wspólnoty zorganizowanej wokół określonych wierzeń religijnych, idei czy poglądów. Komponent wyobrazeniowy, uwarunkowany przez specyfikę danej sfery ludzkiej działalności i komunikacji, zawierają w swojej strukturze i transmitują konkretne teksty stanowiące realizację różnorodnych form gatunkowych, wykorzystywanych w określonych sytuacjach komunikacyjnych właściwych dla danej sfery. Gatunki są bowiem wyrazem ukształtowanej konwencji, która służy członkom określonej wspólnoty komunikatywnej w procesie

---

¹ M. Makuchowska, *Język religijny dawniej i dziś – na przykładzie XX-wiecznych modlitewników*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2004, s. 288.

nadawania kształtu konkretnym działaniom komunikacyjnym². Gatunek wypowiedzi jest schematem organizacyjnym tekstu, który obejmuje cztery wymiary: pragmatyczny, strukturalny, stylistyczny, a także poznawczy³, na którego to fragmencie skupiam uwagę w tym artykule. Aspekt poznawczy kazania ujmowany całościowo obejmuje: system wartości, obraz świata, treści doktrynalne i społeczne oraz sposoby ich organizacji⁴, m.in. mechanizmy konceptualizowania pojęć. W badanych tekstach kaznodziejskich kształtowana jest określona wizja rzeczywistości transcendentnej, w tym znamieny dla danej epoki rozwoju kultury obraz Boga, na który wpływ mają określone czynniki kontekstowe. Zagadnienie, jakim jest językowy obraz Boga, z konieczności ujmowane w sposób szkicowy, jest przedmiotem prezentowanej pracy. Materiał badawczy stanowią teksty kazań katolickich, autorstwa kilku kaznodziejów: Karola Antoniewicza, Józefa Stagraczyńskiego, Józefa Wilczka, Zygmunta Goliana, Tomasza Dąbrowskiego⁵, które były wygłaszane w połowie (kazania Antoniewicza i Wilczka) i w drugiej połowie XIX wieku (kazania pozostałych duchownych). Jest to zbiór około stu kazań. Ze wskazanych tekstów zostały wybrane konteksty, które odnoszą się do Boga i w określony sposób nazywają Go bądź opisują.

Użyte przeze mnie w tytule określenie Bóg Ojciec odnosi się do doktryny trynitarniej i wskazuje tylko na jedną Osobę Boską, zawężając obszar analizy i upraszczając teologiczne rozumienie Boga. Zgodnie z doktryną nazwa Bóg oznacza Boga Trójjedynego, który ujawnia się w trzech Osobach: Boga Ojca, Syna Bożego i Ducha Świętego. Omówienie językowego obrazu Boga ograniczam zatem do typowego rozumienia Jego istoty – Boga Ojca, mając świadomość, że w kontekstach wybranych z kazań nie zawsze możliwe jest precyzyjne rozgraniczenie Bożych hipostaz ze względu na ich wzajemne współistnienie.

² M. Wojtak, *Gatunki dziennikarskie*, Lublin 2004, s. 16; S. Borawski, *Odmiana języka i gatunek mowy jako pojęcie sterujące w opisie dziejów języka*, w: *Zielonogórskie seminaria polonistyczne 2005*, Zielona Góra 2006, s. 25.

³ M. Wojtak, *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Wydawnictwo Biblios, Tarnów 2011, s. 18–20.

⁴ Por. M. Wojtak, *Styl religijny w perspektywie genologicznej*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2004, s. 105.

⁵ Informacja na temat wydań kazań znajduje się na końcu artykułu w punkcie: Rozwiązanie skrótów.

Przedstawiane w tym omówieniu rozważania na temat językowego obrazu Boga⁶ utrwalonego w tekstach wybranych kazań dziewiętnastowiecznych powstały przy wykorzystaniu teorii językowego obrazu świata oraz narzędzi językoznawstwa kognitywnego, które umożliwiają odnalezienie i odtworzenie zachowanych obrazów określonych wycinków świata i sposobu ich postrzegania zapisanego w języku. Za J. Bartmińskim⁷ przyjmując, że językowy obraz określonego, wyodrębnionego ze świata obiektu (osoby) jest zawartą w języku interpretacją danego desygnatu, którą można ująć w postaci sądów o nim.

Ujmowanie Boga na gruncie religii (i nie tylko) zazwyczaj zmierza ku wyraźnym konkretyzacji, które bazują na kategoriach znanych odbiorcom, odnoszących się w głównej mierze do doświadczeń społecznych. Sposób konceptualizowania określonego pojęcia, w tym wypadku pojęcia Boga, ma związek nie tylko ze sferą jego funkcjonowania, ale, co istotne, również z kształtem gatunkowym wypowiedzi⁸, w której pojęcie jest prezentowane. Gatunki mieszczące się w obrębie jednego stylu/dyskursu mogą w podobny, lecz nieco inny sposób konstruować obraz Najwyższej Istoty bądź też wykorzystywać tylko niektóre profile danego obrazu. Skala możliwości poszerza się jeszcze bardziej w wypadku gatunków należących do różnych stylów czy dyskursów. Kazanie jako gatunek wypowiedzi o perswazyjnym nastawieniu determinuje konieczność przywoływania w tekstach określonego wizerunku Boga, który odpowiada założonemu celowi komunikacyjnemu oraz przekazywanym w tekstach znaczeniom. Wiąże się to z tym, że konkretyzacja rzeczywistości

⁶ Problematyka językowego obrazu Boga funkcjonującego w różnych odmianach języka była poruszana w pracach: U. Dzika, *Bóg – Pasterz i Gospodarz w tłumaczeniach Psalmu 23 na język polski i rosyjski*, w: *Biblia a kultura Europy*, t. 1, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź 1992, s. 185–190; W. R. Rzepka, B. Walczak, *Bóg i szatan w polszczyźnie XVI wieku*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk 1999, s. 57–66; J. Puzynina, *Językowy obraz Boga w poezji romantycznej*, w: *Tysiąc lat...*, s. 99–116; A. Pajdzińska, *Językowy obraz Boga i szatana w polskiej poezji powojennej*, w: *Tysiąc lat...*, s. 157–178; J. Kowalewska-Dąbrowska, *Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego*, Gdańsk 2006; M. Rybka, J. Sławek, *Językowy obraz Boga w poezji ks. Jana Twardowskiego*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 2, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2006, s. 425–435; D. Kozaryn, *Leksem „Bóg” w „Wizerunku własnym żywota człowieka poczciwego” Mikołaja Reja (przyczynek do językowego obrazu Boga w Rejowym „Wizerunku”)*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 4, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2009, s. 191–197; A. Gomola, *Jakim ojcem jest Bóg? Konceptualizacja Boga jako Ojca w „Katechizmie Kościoła Katolickiego”*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 5, red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2009, s. 207–213.

⁷ J. Bartmiński, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990, s. 110.

⁸ M. Wojtak, *Obraz relacji Bóg – człowiek w Modlitewniku dla głuchoniemych „Effeta”*, w: *Człowiek i sacrum. O pojęciach religijnych w języku i kulturze*, red. D. Sarzyńska, R. Tokarski, Sandomierz 2006, s. 104.

sakralnej jest motywowana nie tylko nadrzędną potrzebą zrozumiałego przedstawienia jej odbiorcom, ale i pełnieniem przez nią roli swoistego narzędzia perswazyjnego oddziaływania. Kształtowanie wizerunku Boga w kazaniach jest ważne także z tej racji, że tworzy pożądaną z punktu widzenia nadawcy relację między Stwórcą a człowiekiem, a w dalszej kolejności – między nadawcą a odbiorcą kazania⁹.

Utrwalony w kazaniach obraz Najwyższego jest pojęciowym konstruktem funkcjonującym w siatce określonych zależności kontekstowych. Sposób jego konceptualizowania podlega wpływom zmieniającego się zbioru różnorodnych czynników tworzących szeroko rozumiany kontekst kulturowy, należą do nich: obowiązująca doktryna religijna, tradycja chrześcijańska i kaznodziejska właściwa danemu kościołowi narodowemu¹⁰, charakter wspólnoty wyznaniowej i reprezentowanego przez nią typu mentalności, panujące poglądy historiozoficzne, okoliczności historyczno-polityczne. Przywoływanie określonego obrazu Boga w danym tekście kaznodziejskim zależy również od okoliczności towarzyszących danej sytuacji komunikacyjnej. Warto zwrócić uwagę, że poszczególne wyobrażenia Boga utrwalone w badanych kazaniach są w różnym stopniu zależne od uwarunkowań kontekstowych.

W przedstawianym opisie obrazu Boga Ojca została zastosowana metoda profilowania, polegająca na uwypuklaniu z całościowej struktury pojęciowej (bazy) tych elementów, na których skupia się dana konceptualizacja¹¹. Ta metoda pozwala na uzyskanie odrębnej struktury noszącej nazwę profilu (wariantu obrazu pojęcia). J. Bartmiński i S. Niebrzegowska traktują profil jako sposób organizacji treści semantycznej w obrębie danego znaczenia, jako wariant wyobrażenia desygnatu, kreowany przez pewien czynnik dominujący¹². Zdaniem J. Kowalewskiej-Dąbrowskiej „w każdym z profili występuje różna hierarchia cech, ponieważ kategoria nadrzędna wyznacza wybór i porządek kategorii pozostałych”¹³.

Analizowane kazania ukazują obraz Boga, na który składają się zróżnicowane wyobrażenia tworzące wyraziście profile o odmiennych dominantach, które powodują,

⁹ Zob. R. Bizior, *Problematyka relacji między nadawcą a odbiorcą w dziewiętnastowiecznym kazaniu*, „*Studia Slavica*” XVII/1, s. 147–160.

¹⁰ E. Kucharska-Dreiß, *Nazywanie Boga we współczesnych katolickich kazaniach polskich i niemieckich (Triduum Paschalne i Wielkanoc)*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 2, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2005, s. 137.

¹¹ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, w: *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1998, s. 212; J. Kowalewska-Dąbrowska, dz. cyt., s. 31.

¹² J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, dz. cyt., s. 220, 217.

¹³ J. Kowalewska-Dąbrowska, dz. cyt., s. 61.

że pojęcie Boga staje się „wielowymiarową przestrzenią semantyczną”¹⁴. Punktem wyjścia dla przedstawienia Boga jako Ojca jest analiza ontologicznego statusu Boga i jego natury, które stanowią podstawę dla kształtowania różnych wariantów językowego obrazu, zakodowanych w badanych tekstach. W tym zakresie fundamentalne znaczenie ma postrzeganie Boga jako bytu i substancji duchowej, której „istotą jest istnienie”¹⁵.

Nadawcy kazań zazwyczaj nie podejmują się przedstawienia całościowej ontycznej charakterystyki Stwórcy, gdyż na ogół koncentrują się w kolejnych kazaniach na przybliżaniu wybranych aspektów Jego istnienia i oddziaływania na świat. Próba syntetycznego opisu, podejmowana przez kaznodziejów, przekazuje zgodny z doktryną obraz Boga, którego poznanie nie jest możliwe: *Tyle wiemy, że Bóg to Istota niepojęta, wyższa nad wszelki rozum. Istota nieskończone wielka, doskonała, sama w sobie szczęśliwa*¹⁶ [Stagr, 492]; *Bóg jest istotą najwyższą, najświętszą, wszechmocną. Tysiące światów stworzył on z niczego, a aniołowie są sługami Jego* [Dąbr, 54].

Podstawą językowego obrazu Boga jest przekonanie o Jego transcendencji w stosunku do świata, wobec czego w kazaniach głosi się, że Bóg przebywa w niebie i jest tam w szczególny sposób zamknięty z dala od świata i ludzi, np.: *Słowo boże mówi, że w Niebie mieszka Bóg – Pan nieskończonego majestatu* [Stagr, 346]; *O Panie, gdybyś rozdarł te niebiosy, które cię zamkniętego trzymają, a zstąpił do nas!* [Stagr, 115]. Takie przekonanie pojawia się w kazaniach Stagraczyńskiego, Wilczka i Golia. Szereg kontekstów wskazuje z kolei, że Stwórca jest wszechobecny i przenika świat: *Uciekając od Boga, wszędzie go napotkasz* [Ant, 62]; *Bóg wszędzie jest obecny* [Dąbr, 95].

Na kształt obrazu Boga jako bytu duchowego w istotny sposób wpływają atrybuty, które dookreślają sposób jego istnienia. Jako byt (*Istota*) jest nieśmiertelny (*Ludzie odmienili chwałę nieśmiertelnego Boga* [Stagr, 344]) i wieczny (ponadczasowy), na co wskazują określenia *wieczny* i *przedwieczny* powtarzane wielokrotnie w kazaniach, np.: *Taka jest wieczna kara tego, który się zbuntował przeciw Wiecznemu!* [Stagr, 299]; *Boże przedwieczny!* [Wilcz, 143]. W relacji do wszystkich innych istnień Bóg zajmuje miejsce nadrzędne i w związku z tym jest przedstawiany jako Istota Najwyższa (najważniejsza), a zarazem najpotężniejsza i nieskończenie wielka, przykłady: *Dzięki Najwyższemu, że nas oswobodził przez Syna swego Jezusa Chrystusa* [Wilcz, 142]; *Ah! cóż ty czynisz, gdy grzeszysz, – oto nad Boga najpotężniejszego [...] przenosisz garść żółtej ziemi, co złotem*

¹⁴ Z. Chlewiński, *Psychologiczne uwarunkowania idei Boga*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1976, kol. 982.

¹⁵ Tamże, s. 62.

¹⁶ W cytowanym fragmencie został przekazany opis Boga przyjęty na I Soborze Watykańskim (1869–1870), zob. F. Gryglewicz, *Bóg*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1976, kol. 940.

nazywasz [Ant, 47]; *Te nieba, które nam okazują nieskończoną wielkość Boga naszego* [Ant, 18].

Analiza cech składających się na obraz Boga pozwala na stwierdzenie, że jest on Istotą o złożonej naturze. Wartością absolutną, która wydaje się mieć ogromne znaczenie w kaznodziejskim przekazie jest świętość ontologiczna, będąca cechą immanentną, wynikającą z natury Boga. Świętość pojmowana jako najwyższa i nieskończona doskonałość, wypełniona nieskazitelnością jest często przywoływana w kazaniach, np. *Bóg jako święty, grzesznika niepoprawionego do siebie przyjąć nie może* [Wilcz, 22]; *Wiemy wszyscy, że Bóg jest nieskończenie święty*. [Stagr, 443]; *Otóż tę świętą wszechmocną istotę obraża człowiek* [Dąbr, 54]. Bóg Ojciec przedstawiany jest odbiorcom jako Istota najświętsza, także w relacji do Syna Bożego i Ducha św.: [...] *który sam jeden poznaje prawa Najświętszego i najsprawiedliwszego Boga* [Wilcz, 138]; *Bóg jest istotą najwyższą, najświętszą, wszechmocną*. [Dąbr, 54]. Rzadziej Bóg określany jest jako *szczęśliwy*¹⁷, tak jak we fragmencie: *Chociaż Bóg sam w sobie jest nieskończenie szczęśliwy, żadnego nie potrzebuje stworzenia jednakże [...] chciał mieć chwałę od stworzeń, którym dał życie*. [Stagr, 127]. W analizowanym obrazie trwała i uwypuklaną właściwością Bożej natury jest również mądrość (*Mądrzejszy Bóg ode mnie* [Dąbr, 39]). We fragmencie *Bóg przestaje być Sprawiedliwym – przestaje być Świętym – przestaje być Mądrym – a Bóg przestaje być Bogiem*. [Ant, 177] mądrość jawi się jako jeden z kluczowych atrybutów Boga, definiujący jego naturę.

Inną cechą charakteryzującą Boga i wyraźnie akcentowaną w badanych kazaniach jest wszechmocność. Nazwa tej cechy staje się niejednokrotnie samodzielna, nośną znaczeniowo deskrypcją, oznaczającą ogrom Bożej potęgi: *Spraw to Wszechmocny Boże, byśmy wolę Twoję jak najdokładniej poznali* [Wilcz, 36]; *Pieć, oto miejsce, gdzie Wszechmocność Boska rozwinęła całą moc i potęgę gniewu swego*. [Ant, 183]. Jest również wszechwiedzący, wie wszystko o świecie i życiu każdego człowieka, na co wskazują fragmenty: *Pan Bóg, który wie i przenika wszystko, nie patrzy na człowieka podług jego połysku, lecz bada i przenika serce jego i nerki* [Stagr, 190]; *Bóg jest wszystko wiedzający – więc zna potrzeby nasze* [Dąbr, 47].

Analiza zgromadzonego materiału pokazuje, że z badanych kazań wyłania się obraz Boga ujmowanego zgodnie z doktryną katolicką: Istoty absolutnej, świętej, niepoznawalnej, wszechmocnej i wszechwiedzącej, o nieograniczonej mocy i nieskończonej doskonałości ([...] *największy, i najszczęśliwszy człowiek na ziemi jest wobec Boga niczem* [Stagr, 492]). Omówione powyżej cechy

¹⁷ W dokumencie I Soboru Watykańskiego pt. *Dei Filius* wskazano, że należy głosić, iż Bóg jest szczęśliwy w sobie i z siebie.

wskazują, że w kazaniach mamy do czynienia ze znaczącym uwypuklaniem potęgi Boga i Jego ogromnej przewagi nad człowiekiem, który powinien przyjąć postawę pokory i uległości wobec Wszechmogącego.

Obraz Boga kształtuje ponadto zbiór cech, które określają Jego nastawienie do człowieka, tworzą je: dobroć (*Mów sobie: Bóg jest mądry; Bóg jest dobry*. [Stagr, 434]; *Czyż jest jedna chwila, w której byśmy Jego dobrodziejstw nie doznawali [...]*? [Ant, 195]), łaskawość (*Kiedy nam Bóg tyle udziela łask, czemuże się mu za nie odplacim?* [Wilcz, 97]; *Boże! z którego łaski wszystko mamy, nie odmawiaj nam jej i teraz* [Wilcz, 91]), miłość (*Przypatrz się nieskończonej miłości Boga – przychodzi po raz ostatni do przybytku serca twego* [Ant, 99]) i miłosierdzie, które jest uznawane za najważniejszą cechę (*Oto Bóg w Miłosierdziu swoim nieograniczony, temu niewdzięcznemu, nieposłusznemu [...] przyobiecuje odkupiciela* [Wilcz, 30]; *Ten święty wstyd [...] tam by go skierował, gdzie na grzeszników czeka Boskie miłosierdzie, obfitość zlitowań się Pańskich* [Goll, 91]).

Profile modelowane i utrwalane w tekstach kazań w badanym okresie koncentrują uwagę na tych właściwościach Boga i związanych z nimi treściach kaznodziejskiego przekazu, które są najważniejsze dla zakładanego przez nadawców celu perswazyjnego. Przedstawianie określonego wariantu wyobrażenia Boga w kazaniu powoduje pewne uproszczenie obrazu Wszechmogącego¹⁸, szczególnie w sytuacji, gdy jeden z profili zajmuje w wypowiedzi pozycję dominującą. Obserwacja zbiorów kazań pokazuje, że nadawcy wykorzystują w nich zazwyczaj różne profile językowego obrazu Boga, które się wzajemnie dopełniają, tworząc pełniejsze wyobrażenie Stwórcy. Profile te są determinowane przez tradycję biblijną i osadzone w doktrynie religijnej. W badanych kazaniach Bóg jest najczęściej ujmowany w kilku ustabilizowanych stereotypowych wyobrażeniach: Stwórcy, Ojca, Króla, Władcy, Sędziego, rzadziej są wykorzystywane obrazy Gospodarza, Prawodawcy, Rachmistrza.

Osobną uwagę warto poświęcić nazwom odnoszącym się w kazaniach do Stwórcy. W analizowanym materiale najczęściej pojawiającym się określeniem jest nazwa własna *Bóg*, np. *Bracie! zaklinam Cię w Imię Boga wszechmocnego* [Ant, 166], która bardzo często jest używana jako forma adresatywna, np. *O Boże! jakież Ty dobry, żeś nam biednym na tym padole płaczu [...] dał takiego pewnego i wiernego przewodnika* [Dąbr, 119]; *Spraw to, Wszechmocny Boże, byśmy wolę Twoją jak najdokładniej poznali, i najskorzej i najchętniej wypełniali* [Wilcz, 36]. Oprócz niej w tekstach występuje nazwa dwuczłonowa *Pan Bóg*, np. *Pan Bóg tej oto godziny jeszcze podaje ci rękę, by Cię z piekła wybawić* [Stagr, 2780]. W funkcji nominacyjnej występują również nazwy Bożych atrybutów: *Najwyższy*,

¹⁸ A. Pajdzińska, dz. cyt., s. 165.

Wszchemocny, Wszchemogący, Najświętszy, np.: *Objawił wolę Najświętszego, ażeby tę wykonywając, ludzie byli zbawieni* [Wilcz, 38]; *Głos Wszchemogącego dał się słyszeć Jonaszowi Prorokowi* [Ant, 118]. Sposób nazywania Boga zależy w pewnym stopniu od indywidualnych preferencji nadawców, gdyż kaznodzieje używają jednej formy, na przykład *Bóg* (częsta u Antoniewicza) albo stosują zróżnicowane nazewnictwo (Wilczek).

W analizowanych kazaniach do najbardziej eksponowanych profili Boga należą wyobrażenia: Ojca, Stwórcy, Sędziego, a także Władcy, które wpływają w określony sposób na tworzenie się specyficznej relacji między człowiekiem a Bogiem. Bazą kognitywną dla tych profili są zazwyczaj domeny związane z różnymi rodzajami ludzkiej działalności i powiązanych z nimi rolami społecznymi. Owe profile, mające swoje odniesienie w różnych obszarach doświadczeń znanych człowiekowi, ukazują w określonej perspektywie wybrane aspekty istnienia Boga. Dalsza część pracy poświęcona jest jednemu z wymienionych profili – wyobrażeniu Ojca, które było przywoływane w kazaniach o zróżnicowanej tematyce.

Przedstawianie Boga jako Ojca jest nie tylko ważnym zabiegiem poznawczym ułatwiającym odbiorcom kazań zrozumienie istoty Boga i celu działania, ale i strategią perswazyjną mającą na celu kształtowanie się odpowiednich postaw u słuchaczy. Konceptualizacja Boga w tym profilu nawiązuje do świeckiej roli rodzica znanej odbiorcy z codziennego doświadczenia, mogącej mieć różne indywidualne konotacje i odniesienia. W badanych kazaniach wyobrażenie to przywołują dwie nazwy *Bóg Ojciec* oraz *Ojciec*, z których druga może być uzupełniana przez określenia tworzące kolokacje znamienne dla konkretnych kaznodziejów, np.: *przedwieczny*, wskazujące na jego transcendentną naturę (*Ojciec Przedwieczny postanowił zesłać jednorodzonego Syna swego na świat* [Stagr, 489]; [...] *prosi ten Syn przedwieczny Ojca przedwiecznego, aby przeniósł ten kielich goryczy* [Ant, 21]), *niebieski* ‘mieszkający w niebie’ (*Skarb nasz, to on sam poświęcający nas w Sakramentach [...] jako dający im znaczenie w oczach Ojca niebieskiego* [Goll, 12]), *najlepszy* (*Idzie do najlepszego Ojca, idzie nie z próżnymi rękami, idzie po nagrodę* [Ant, 88]; *obraża [...] najlepszego Ojca, niewdzięczne złośliwe dziecko* [Dąbr, 54]).

Omawiany profil jest tworzony przez kilka ważnych aspektów, między innymi przez relacje, w których kontekście *Bóg Ojciec* jest sytuowany i dookreślany¹⁹. Po pierwsze, jest *Ojcem Jednorodzonego* ([Stagr, 489]) ‘jedyne’ Syna (*Chrystus Pan jest Synem Bożym [...] równej z Ojcem natury i istności*. [Stagr, 121]), a po drugie, będąc stwórcą życia, jest ojcem każdego człowieka (*wszystkich ludzi*), którego powołuje na świat: *On jest Ojcem twoim! Ojcem, który ci dał tę krew*,

¹⁹ Na ten temat szerzej A. Gomola, dz. cyt., s. 207–213.

która płynie w żyłach twoich! [Ant, 47]; *To Ojciec twój, dał ci duszę, ciało, krew, rozum, serce, a tyś jak użył tych wszystkich darów?* [Ant, 34]. Swoje ojcostwo Bóg dzieli się z rodzicami ziemskimi, którym przekazuje opiekę nad dziećmi: *Ojciec i matka – to Aniołowie-Stróże dzieci. Bóg oddaje im dziatki pod straż i opiekę – oddaje jakby samego Jezusa* [Stagr, 473]. Konsekwencją powyższych relacji jest sytuacja, w której człowiek, będąc Bożym dzieckiem, staje się bratem Chrystusa, co nie tylko wpływa na podniesienie jego godności, ale i nakłada dodatkowe zobowiązania wynikające z tej okoliczności (*Pamiętaj tedy, o człowiecze, o tem wyniesieniu swoim, o tej chwale, iżeś dzieckiem bożem, iżeś bratem Jezusa Chrystusa.* [Stagr, 123]).

Profil Ojca wyznacza odbiorcom kazań rolę Bożego dziecka, która rozumiana jest zgodnie z charakterystycznym dla dziewiętnastego wieku społecznym modelem relacji rodzic – dziecko, opartej na dominacji i posłuszeństwie. W kazaniach pojawiają się zatem wyrażenia w rodzaju: *dzieci Boże, dzieci Boga* ([...] *my jako lud i dzieci Boże pośómy dla zaskarwienia sobie skarbów w niebiesiach* [Gol 1, 10]; *Wyznając słowem i uczynkiem, że jesteście dziećmi Boga* [Ant, 172]), *dziecię, dziecko (I działa i cierpi, i pracuje, i walczy, i znosi wszystko, jako dziecię Boże* [Gol1, 121–122]), *synowie i córki (O wyznajmy – już dawno synowie i córki marnotrawne opuściliśmy dom Ojca naszego!* [Ant, 192]). Podstawą relacji ojciec – dziecko jest ponadto otwartość i zaufanie, w kazaniach te cechy są przypisywane Bogu Ojcu i odbiorcom kazań, np.: *Przyjdź, nie bój się, ja czekam na ciebie z otwartymi ramionami, ja cię nie odrzucę, ja ciebie do mego serca ojcowskiego przycisnę, ja o grzechach twych zapomnę* [Dąbr, 54]; *Dziecko może rozmawiać z ojcem, może mu powiedzieć, co mu dolega i boli, może prosić o to, czego potrzebuje [...]* *I my możemy rozmawiać w modlitwie – z Bogiem naszym wszechmogącym – i ten Bóg wysłuchuje nas dobrotliwie i zapewnia nas, że nam da wszystko, o cokolwiek go należycie prosić będziemy.* [Stagr, 123];

W strukturze profilu Ojca ważne miejsce zajmuje pojęcie domu (*dom Ojca, dom ojcowski*), któremu w kazaniach przypisuje się dwa znaczenia: 1) konkretne ‘świątynia’ (*Jednorodzony Syn Boży [...] dziś po raz pierwszy zjawia się w domu Ojca swojego, by się ofiarować Ojcu niebieskiemu* [Stagr, 167–168]) oraz 2) przenośne ‘przestrzeń, w której przebywa Bóg; niebo’. To drugie znaczenie ukazwane jest w kontekście zbawienia człowieka, które przywraca człowieka do życia i jedności z Bogiem w niebie: *Kto umiera w pokoju idzie do Boga, który go przyjmie jako Ojciec.* [Stagr, 296]; *Z potępieńcem inaczej. Oto stoi wyrzucony z domu ojcowskiego [...] a gdy zawoła, żeby go wpuszczono, głos zagniewanego Boga grzmi: Zamknięte są drzwi.* [Stagr, 163]; *Dzieci od Ojca przekłete, czyż już nigdy nie wejdą do królestwa Twego?* [Ant, 153]; *Muszę się więc doskonalić w cnotach, bym doszedł do Ojca, będę unikał grzechów, bymnie nie pozbawiły nieba* [Wilcz, 142].

Wyraźnie zarysowanym aspektem omawianego profilu jest rola opiekuna i widzenie w Bogu kochającego i pełnego dobroci Ojca²⁰: dobrego i dobrotliwego (*Religia i rozum mówią społem, że Bóg, mądry i dobrotliwy Ojciec wszystkich ludzi, nie może mieć zamiarów złych, tylko dobre* [Dabr, 15]) oraz czułego i łagodnego (*Dziecko tak czule od ojca ukochane odplaciło się najczarniejszą niewdzięcznością* [Ant, 47]; *Teraz to głos Ojca – jako lekki powiew do nas przemawia: „Synu, oddaj mi serce twoje”* [Ant, 129]). Ogrom dobroci Boga, wynikający z pragnienia zbawienia człowieka, jest ukazywany jako niepojęty dla człowieka w głównej mierze z uwagi na cierpienie, którego doświadczył Syn Boży ([...] *ten Ojciec tak dla człowieka dobry, iż własnemu Synowi, jak pisze Paweł ś., nie przepuścił, ale go za nas wszystkich wydał* [Wilcz, 31]; [...] *mamy dziękować Ojcu, że tak umiłował świat, iż dał Syna swego jednorodzonego, aby każdy który weń wierzy nie zginął, lecz miał żywot wieczny* [Gol1, 108]).

Z kontekstów wynika, że w kazaniach wyobrażenie Boga Ojca jest organizowane wokół pojęcia opieki ujmowanej jako wyraz ojcowskiej miłości. Jest to nieustanna i niekończąca się troska o każdego człowieka, przybierająca postać Boga Opatrzności, na którą wskazują m.in. przywoływane w kazaniach słowa Biblii ([...] *nie będzie rozpaczał, bo wie, że zostaje pod zarządkiem mądrej Opatrzności, bez której ani włos z głowy człowiekowi spaść nie może* [Wilcz, 122]); *Ojciec twój w niebieszech przyodziewa lilije polne, wszystkie włosy głowy twojej policzył.* [Stagr, 347]). W analizowanych tekstach Bóg jest z reguły przedstawiany jako wspierający Ojciec, służący radą i pomocą, np.: [...] *gdzież się najpierw udajem po Bogu o pociechę i dobrą radę* [Ant, 64]; *Po raz ostatni przychodzi Bóg, wyciąga rękę i mówi: Synu oddaj mi serce swoje* [Stagr, 281]. Z wyobrażeniem opiekującego się Ojca łączy się rola przewodnika, utrwalona w kazaniach w przenośnym geście prowadzenia za rękę, między innymi we fragmencie: *Gdy będzie wstrzymywał od grzechu, nie odrywajmy się zuchwale od ręki Jego, byśmy bezbożnie zdeptali przykazania Pańskie.* [Wilcz, 97].

Wymienione powyżej przejawy relacji Stwórcy wobec ludzi współtworzą obraz troskliwego, dobrego oraz kochającego Ojca (*Ojciec miłuje dziecko i troszczy się o nie – i Pan Bóg miłuje nas nieskończoną miłością.* [Stagr, 123]; [...] *dowodzą w was charakteru dzieci Bożych – a tem samem dowodzą i tego, że was Ojciec miłuje* [Gol1, 122]), którego miłość do ludzi wynika z Jego natury, gdyż – jak głoszą kazania – *Bóg jest miłością* [Stagr, 134; Gol1, 150], a jego miłość jest nieograniczona (*Wielką, niewypowiedzianą wielką jest miłość boża* [Stagr, 461]; *W Starym Testamencie nie miłował Bóg tyle ludzi, co teraz* [Stagr, 498]) i tym samym dla człowieka niepojęta (*Ta miłość boża, ta niezastuzona i niepojęta*

²⁰ Jest to zgodne z przekazami biblijnymi – w Starym Testamencie Bóg Ojciec został utrwalony m.in. w Księdze Izajasza, natomiast Nowy Testament pogłębił obraz dobrego, miłującego Ojca.

*miłość stałaby się nam zratąq [Stagr, 461]). Z teologicznej perspektywy istotnym przejawem miłości Boga jest przebaczenie, dlatego w profilu Boga Ojca jest ono szczególnie akcentowane, co jest widoczne we fragmentach: *Przyjdź, nie bój się, ja czekam na ciebie z otwartymi ramionami, ja ciebie nie odrzucę, ja ciebie do mego serca ojcowskiego przycisnę, ja o grzechach twych zapomnę.* [Dąbr, 54]; *Ojca, którego oni już nieraz obrazili; a ten Ojciec tak dobry, tak skory do przebaczenia* [Wilcz, 13]. Bóg jest ojcem kochającym i wymagającym, surowym, dlatego też na pełnię ojcowskiej troski składa się również kara, wynikająca z dbałości o najwyższe dobro człowieka – zbawienie, np.: *Ach i wtenczas, kiedy nas karze, widać, że to Ojciec, który nas karze, że to nie kara zemsty, ale kara miłosierdzia* [Ant, 36]; *Jeszcze kocha Bóg, gdy grozi; gdy w gniewie swoim zamilknie, strach nam!* [Ant, 53]. Gniew Boga może przerodzić się w potępienie, na co zwracają uwagę kaznodzieje w kazaniach o Sądzie Ostatecznym, z tego też względu w tekstach kazań widoczne jest silne przekonanie o dużym znaczeniu ojcowskiej kary dla zbawienia człowieka.*

Boża miłość nakłada na człowieka, podobnie jak na Jedyne Syna, określone powinności. Syn Boży złączony braterską więzią z każdym człowiekiem staje się wzorem postępowania, a przede wszystkim wzorem posłuszeństwa wobec Boga (*Pan Jezus, aczkolwiek Bóg, mówi: Ojciec mój, Ja będę Ci służył, będę posłuszny Tobie, aż do śmierci krzyżowej.* [Stagr, 493]; *Jezus [...] natychmiast przez Ducha Świętego na puszczy zanieśiony aby pościł, sam woli Ojca posłuszny* [Goll, 42]). Sposób ukształtowania w kazaniach wyobrażenia Ojca oraz więzi z człowiekiem determinuje postawę, jaką powinien on przejawiać wobec Boga. Kaznodzieje wskazują, że taka relacja nakłada na osobę wierzącą obowiązek uległości i posłuszeństwa wobec Boga, o którym kaznodzieje mówią, używając czasownika *śłuchać* ze znaczeniem ‘być posłusznym’ oraz form *posłuszny, posłuszeństwo*, np.: *Bóg żąda, byś jako syn, lub jako córka, jako sługa, jako poddany, śluchał* [Stagr, 486]; *Tylko wtedy, jeżeli człowiek sam tą miłością pogardzi, wypowie Bogu posłuszeństwo, ciężkiego się grzechu dopuści – Tylko wtedy odwraca się od takiej duszy Bóg i przestaje ją kochać* [Stagr, 295]; *A wiesz ty co to jest wolność? Jest to dobrowolne posłuszeństwo Bogu, wolność synów Bożych* [Anton, 26]). Równie ważna jest postawa miłości i zaufania, o której mówi się we fragmentach: *Niech widzi Bóg, że z miłości dla niego pościmy, i że za nic sobie mamy utrapienie ciała, byleśmy się tylko jemu podobali* [Goll, 10],

Warto jeszcze zaznaczyć, że profil Ojca jest wyobrażeniem najsilniej złączonym z Bogiem Ojcem, co wydaje się dość oczywiste. Niemniej jednak w kazaniach czasami obejmuje także Syna Bożego zgodnie z dogmatem o Trójcy Świętej, np.: *Myśmy dziećmi umierającego Boga* [Stagr, 498]; *O mój Jezule! [...] ujrzyć Cię – prawda, jako sędziego – ale oraz jako Ojca.* [Ant, 176].

Biorąc pod uwagę uwarunkowania kontekstowe kazań 2. połowy XIX wieku, trzeba stwierdzić, że prezentowane w owych tekstach wyobrażenie Boga jako

Ojca zostało ukształtowane przez tradycję chrześcijańską zakorzenioną w przekazie biblijnym. W kazaniach odnaleźć można przekaz informujący o większym wpływie, na uformowanie ówczesnego profilu Boga, Nowego Testamentu, w szczególności nauczania Chrystusa, który, przeciwstawiając się judaizmowi, ukazywał dobroć jako najwyższy przymiot Boga Ojca²¹ (np. *W Starym testamencie nie miłował Bóg tyle ludzi, co teraz.* [Stagr, 498]). W kazaniach głoszonych po I Soborze Watykańskim (1869-1870) wyraźniej niż we wcześniejszych wypowiedziach się dobroć Boga, co można uznać za oddziaływanie dogmatycznej konstytucji soborowej *Dei Filius*, która położyła nacisk na ten atrybut Boga. Zastanowić się można, jaki wpływ na wyobrażenie ojca miały ówczesne stosunki społeczne, zwłaszcza model rodziny opartej na autorytarnej władzy rodziców nad dziećmi. Wydaje się, że przedstawiany w kazaniach obraz Ojca jest idealny, wręcz doskonały jak mówi w kazaniu ks. Dąbrowski – *Bądźcie doskonałymi, jako Ojciec wasz niebieski doskonały jest* [Dąbr, 35]. Mimo tych zabiegów na ostateczny kształt widzenia w Bogu Ojca wpływają czynniki kontekstowe, w których osadzony jest odbiorca, między innymi jego indywidualne doświadczenia poznawcze i emocjonalne.

W zakończeniu warto zaznaczyć, że profil Ojca tworzy silny kontrast z innym wariantem obrazu Boga, jakim jest profil Sędziego, mogący wywoływać u odbiorców silne odczucie grozy i wykazujący się większą mocą perswazyjną.

Rozwiązanie skrótów

Ant – Karol Antoniewicz, *Kazania i nauki missyjne*, Kraków 1893.

Dąbr – Tomasz Dąbrowski, *Kazania niedzielne, świąteczne i przygodne*, Stanisławów 1883.

Gol1 – Zygmunt Golian, *Kazania*, t. 1, Kraków 1871.

Stagr – Józef Stagraczyński, *Kazania na niedziele i święta całego roku*, t. 1, Mikołów 1899.

Wilcz – Józef Wilczek, *Kazania na niedziele całego roku*, t. 1, Lwów 1848.

---

²¹ F. Gryglewicz, dz. cyt., kol. 943.

Bibliografia

- Bartmiński J., *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S., *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, w: *Profilowanie w języku i tekście*, red. Bartmiński J., Tokarski R., Lublin 1998, s. 212.
- Bizior R., *Problematyka relacji między nadawcą a odbiorcą w dziewiętnastowiecznym kazaniu*, „*Studia Slavica*” XVII/1.
- Borawski S., *Odmiana języka i gatunek mowy jako pojęcie sterujące w opisie dziejów języka*, w: *Zielonogórskie seminaria polonistyczne 2005*, Zielona Góra 2006.
- Chlewiński Z., *Psychologiczne uwarunkowania idei Boga*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1976.
- Dzika U., *Bóg – Pasterz i Gospodarz w tłumaczeniach Psalmu 23 na język polski i rosyjski*, w: *Biblia a kultura Europy*, t. 1, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź 1992.
- Gomola A., *Jakim ojcem jest Bóg? Konceptualizacja Boga jako Ojca w „Katechizmie Kościoła Katolickiego”*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 5, red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2009.
- Gryglewicz F., *Bóg*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1976.
- Kowalewska-Dąbrowska J., *Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego*, Gdańsk 2006.
- Kozaryn D., *Leksem „Bóg” w „Wizerunku własnym żywota człowieka poczciwego” Mikołaja Reja (przyczynek do językowego obrazu Boga w Rejowym „Wizerunku”)*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 4, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2009.
- Kucharska-Dreiß E., *Nazywanie Boga we współczesnych katolickich kazaniach polskich i niemieckich (Triduum Paschalne i Wielkanoc)*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 2, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2005.
- Makuchowska M., *Język religijny dawniej i dziś – na przykładzie XX-wiecznych modlitewników*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2004.
- Pajdzińska A., *Językowy obraz Boga i szatana w polskiej poezji powojennej*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk 1999.
- Puzynina J., *Językowy obraz Boga w poezji romantycznej*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk 1999.
- Rybka M., Sławek J., *Językowy obraz Boga w poezji ks. Jana Twardowskiego*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 2, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2006.

Rzepka W. R., Walczak B., *Bóg i szatan w polszczyźnie XVI wieku*, w: *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk 1999.

Wojtak M., *Styl religijny w perspektywie genologicznej*, w: *Język religijny dawniej i dziś*, t. 1, red. S. Mikołajczak, T. Węclawski, Poznań 2004.

Wojtak M., *Gatunki dziennikarskie*, Lublin 2004.

Wojtak M., *Obraz relacji Bóg – człowiek w Modlitewniku dla głuchoniemych „Effeta”*, w: *Człowiek i sacrum. O pojęciach religijnych w języku i kulturze*, red. D. Sarzyńska, R. Tokarski, Sandomierz 2006.

Wojtak M., *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Wydawnictwo Biblios, Tarnów 2011.

Streszczenie

Obraz Boga Ojca w kazaniach 2 połowy XIX w. a kontekst kulturowy

Tematem prezentowanego artykułu jest analiza jednego z profili językowego obrazu Boga, jakim jest profil Ojca, zawarty w polskich kazaniach katolickich z drugiej połowy XIX w. Prezentowana w kazaniach konceptualizacja Boga jako Ojca jest przede wszystkim związana z biblijną tradycją oraz doktryną religijną, ale uwzględnia też ówczesny kontekst społeczno-kulturowy. W analizie materiału wykorzystuje się ówczesny kontekst społeczno-kulturowy. W analizie materiału wykorzystuje się się kategorie semantyki kognitywnej, w szczególności metodę profilowania. Badane teksty kaznodziejskie różnych autorów ujmowane są jako realizacje wzorca gatunkowego kazania. Autorka koncentruje się na poznawczym wymiarze kazania, który przekazuje określoną wiedzę o rzeczywistości nadprzyrodzonej i Bogu, a ze względu na skomplikowany charakter tego zagadnienia wykorzystuje się w nim konceptualizację, które ułatwiają odbiorcom zrozumienie wieloaspektowej natury Boga.

Summary

The image of God the Father preserved in the sermons from the 2nd half of XIX-th century and cultural context

The present article investigates one profile of the image of God as is present in the Polish nineteenth-century sermons by various preachers. The analysis exploits the categories of cognitive semantics, especially profiling method, and metaphor. The analysis shows that the conceptual structures are good method used in religious language to expand its limits and to facilitate cognition of Transcendence. The author conceives sermons as genre, which communicates certain knowledge of supernatural reality and God. It is important, that throughout

the ages there have been different interpretations of substantive likeness to God. The image of God in the nineteenth-century sermons is not homogeneous. The most important is the fact that different concepts creating His image realize other communication objectives.

The presented analysis emphasizes very important profile of the linguistic image of God – God as Father. The profile God as Father underlines His love, care and protection, authority and right to punish people for not living according to the Gods standards. It caused that man is to be afraid of Him even if He is full of mercy. The author pays attention to pragmatic meaning of analyzed profile in old sermons.

The image of God created by preachers makes the auditors realize that God is the owner of each member of the human family and that He requires the unrestricted obedience of all.

The presented concepts of God in sermons are in accordance with the biblical tradition and theological doctrine.